

אקדמיה

• ידיעון האקדמיה ללשון העברית תשרי תשע"ח

פרס האקדמיה על שם ציפורה וזאב בן־חיים לד"ר ורד סיידון

צילם: אבי דודי

בד' בסיוון תשע"ז (29 במאי 2017) הוענק פרס האקדמיה ללשון העברית על שם זאב וציפורה בן־חיים לשנת תשע"ז לד"ר ורד סיידון. במעמד הענקת הפרס הרצתה ד"ר סיידון על קווים בהתפתחות משמיעה של מילים במשקל פֶּעוּל על ציר הזמן. את האירוע חתם האומן עופר גורן במופע פנטומימה מדוברת.

מנימוקי ועדת הפרס:

הוועדה החליטה להעניק את הפרס לד"ר סיידון על ספרה "חליפות ותמורות לשוניות בשדה החשיבה", העומד לראות אור בהוצאת האקדמיה ללשון העברית.

בחיבורה של ד"ר סיידון מתגלה שליטתה הבלתי מעורערת בעברית לדורותיה ובאה לידי ביטוי הבנה מעמיקה בכתבים הקנוניים של רובדי הלשון. בחיבורה החדשני והמקורי היא תורמת במישורין להכרה טובה של תהליכי ההתחדשות של העברית, ובעקיפין – למילונאות העברית: לאופן העמדת הערכים במילון, לסידור המשמעויות ולהצגת דרכי השתלשלותן.

לאור תרומת מחקרה לחקר ההתפתחות הלשונית והמושגית של הלשון העברית על ציר הזמן, מצאה ועדת השיפוט שחבריה היו פרופ' אילן אלדר (יו"ר), פרופ' אסתר בורוכובסקי בר־אבא ופרופ' רינה בן־שחרו את ד"ר סיידון ראוייה לקבל את פרס האקדמיה לשנת תשע"ז.

ישיבת מליאה חגיגית בבית נשיא המדינה

צילם: נועם מושקוביץ

בבוקר ד' בסיוון תשע"ז (29 במאי 2017) התכנסה בבית נשיא המדינה ישיבת מליאה מיוחדת של האקדמיה ללשון העברית בהשתתפות חברי האקדמיה וידידי האקדמיה.

נשיא המדינה ראובן (רובי) ריבלין הזכיר את הקשר האישי שלו לוועד הלשון ולאקדמיה – באמצעות אביו, פרופ' יוסף ריבלין, שהיה חבר בשני המוסדות הללו. הוא אמר שאביו, כבן היישוב הישן, הזדהה עם מפעלו של בן־יהודה ואף יצא ללמוד ערבית בפרנקפורט בהמלצתו של בן־יהודה. הנשיא הדגיש את חשיבות ידיעת הערבית לחברה בישראל ואת הצורך בשימור העברית כשפה שמית.

המשך בעמוד 2

מושב האקדמיה בקונגרס למדעי היהדות

ביום ט"ו באב תשע"ז (7 באוגוסט 2017) התקיים מושב האקדמיה ללשון העברית במסגרת הקונגרס העולמי השבעה־עשר למדעי היהדות בקריית האוניברסיטה העברית בהר הצופים בירושלים, בנוכחות קהל רב ובו חברי האקדמיה, עובדי האקדמיה ומשתתפי הקונגרס. המושב, שנשא את הכותרת "מפעלי האקדמיה ללשון העברית והעשייה בה", היה גם ישיבת מליאה מיוחדת של האקדמיה. את המושב פתח פרופ' משה בר־אשר, נשיא האקדמיה, בברכות לחברי האקדמיה החדשים (ראו בעמוד 2)

המשך בעמוד 6

עוד בגיליון

- "הָיָה" – בכואה של מילה רוסית" מאת ראובן מירקין ז"ל
- למד לשונך – גאוגרפיה אנושית
- תרומת המשושה לפתרון חידה בירושלמי" מאת אלכסיי אליהו וידיצקי
- "על 'שמץ', 'שמץ פסולי' ומה שביניהם" מאת אריאל שוה

שנה טובה ומבורכת

הלשוניות העולות מסוגיות חברתיות בתחום והיחסים הבין-אישיים (הדברים מובאים בהמשך עמוד זה).
 עוד דיברו בישיבה פרופ' **עוזי אורנו**, שהיה מורהו של הנשיא בילדותו, וסגן נשיא האקדמיה פרופ' **אהרן ממן**. עורך המילון ההיסטורי פרופ' **חיים כהן** סיפר על הקמת מדור חדש לעברית המשוערבת.
 בישיבה השתתפו גם כמה מחברי חוג ידידי האקדמיה ובהם ד"ר **מאיר צדוק**, גב' **טליה זאבי**, מר **דוד קולניץ** ועו"ד **יוסי שטח**.
 נשיא האקדמיה העניק לנשיא המדינה את הספר "דיוואן שמואל הנגיד – קודקס מן הגניזה" מאת **יהונתן רודי ומיכאל רנד**, בהוצאת האקדמיה.

נשיא האקדמיה פרופ' **משה בר-אשר** סיפר לנשיא המדינה על שתי הזרועות שהאקדמיה פועלת בהן. האחת היא מפעל המילון ההיסטורי, מפעל מחקר יחיד במינו ובהיקפו שהאקדמיה קיבלה על עצמה לייסד עם הקמתה. הזרוע השנייה היא השירות לציבור. הוא הזכיר את המילונים המקצועיים שהאקדמיה מפרסמת, כגון המילון למונחי היין. המזכירה המדעית של האקדמיה, **רונית גדיש**, סיפרה על הפניות המגיעות אל המזכירות המדעית של האקדמיה, ושיתפה את השומעים בשאלות

האקדמיה ללשון והציבור

כבוד נשיא המדינה ראובן (רובי) ריבלין, חברי האקדמיה הנכבדים. אני עומדת כאן לפניכם כנציגת המזכירות המדעית של האקדמיה. המזכירות המדעית מקבלת אלפים רבים של פניות בכל שנה, למעלה מאלף פניות בחודש. פניות לא מעטות מתוכן מעלות סוגיות חברתיות שמעסיקות את הציבור ויש להן גם פן לשוני. מקצתן מתגלגלות לפתחן של ועדות האקדמיה ומולידות בסופו של דבר החלטות – הן בדקדוק הן במינוח. כך למשל לפני שנים אחדות קיבלנו פנייה ממי שמכנה היום כנשיאת בית המשפט העליון, השופטת מרים נאור. היא עמדה אז להתמנות למשנה לנשיא בית המשפט העליון וביקשה לברר מה צורת הנקבה של "משנה". פנייתה זו הובילה את האקדמיה בסופו של דבר להחלטה שלפיה "אפשר ליצור צורות נקבה לכל תואר, תפקיד ודרגה שנושאת אישה, כגון 'ראש' – ראשת ממשלה, ראשת עיר (בריבוי: ראשות עיר), 'משנה' – המשנה לנשיא בית המשפט העליון (בריבוי: משנות)". היו שפירשו את ההחלטה הזאת כ"התחנפות" של האקדמיה למגמות הפמיניסטיות. אף כי אינני רואה פסול בהתחשבות במגמות פמיניסטיות, אני משוכנעת שההחלטה הזאת משקפת את דרכה של העברית מתוכה. כמדומתני שאין לנו שום מקרה בהיסטוריה של העברית שבו לא הותאם תואר התפקיד לנקבה כאשר אישה מילאה אותו, אלא שאך מעט נשים מילאו תפקידים בהיסטוריה ולכן הדוגמאות לכך מעטות.

שאלה נוספת שהטרידה רבים הייתה המילה "חורג" לציון בן משפחה קרוב שאין עימו קשר ביולוגי. בדרך כלל אין האקדמיה ממהרת לקבוע חלופות למילים עבריות שירשנו מן המקורות, ואולם הצורך במקרה הזה גבר על העיקרון. אחרי דיונים ארוכים בוועדה למונחי המשפחה החדשה והמשפחה המשולבת אימצה הוועדה למונחי סוציולוגיה את הצעת הוועדה היא לקבוע "שְׁלוּב" לצד "חורג", והמונח אושר במליאת האקדמיה. אינני יודעת עד כמה נקלטו "הבן השלוב" ו"האם השלובה", אך מאז פחתו מאוד הפניות אלינו בעניין זה.

ומה על שולחנו היום? לא מכבר הגיעה אלינו פנייה מאחת מחברות הכנסת לקבוע את המילה "זנאי" לציון צרכן זנות. בינתיים הסתפקנו בתשובה הזאת:

ראשית אין פסול לשוני ביחודה של המילה "זנאי" למשמעות המבוקשת. המילה משמשת בספרות החדשה כנראה בעיקר במשמעות 'נואף' – בעקבות המילה הארמית "זנאי" שבתלמוד הבבלי.

עם זאת הוספנו והסברנו כך:

לצד פעולת האקדמיה בתחום המינוח הרשמי מתרחשת כל העת התחדשות של העברית בתחום אוצר המילים ללא התערבותה של האקדמיה. [...] תופעת ההתחדשות הטבעית נובעת לעיתים מחוסרים בשפה, לעיתים מצרכים ורצונות שיווקיים (כך הפכו בתי החולים

למרכזים רפואיים, קופות החולים לשירותי בריאות וקבלני הבניין ל"בוני הארץ"). לעיתים קרובות מגמות חברתיות ופוליטיות משפיעות על השיח הציבורי, מְשַׁנּוֹת מונחים מְהֻלְכִים וטובעות מונחים חדשים. כך למשל הפכו ה"נכים" ל"אנשים עם מוגבלות", תופעת הפיגור השכלי השתנתה בהחלטת הכנסת ל"מוגבלות שכלית התפתחותית", וכיום רבים מדברים על "נשים בזנות" ולא על "זונות".

די בדוגמאות אלו כדי להבין שאת הכינוי "זנאי" ל"צרכן זנות" טוב שיקדמו מי שעוסקים בעניין ולא מוסד אקדמי רשמי. מדובר בעניין חברתי, בסדר יום ציבורי, ולא בהחלטה אקדמית. אם בשיח הציבורי ובלשון החוק ישתמשו במילה הזאת היא תיקלט ותשמש.

אפשר לומר שתחום המגדר והיחסים הבין-אישיים מוביל בסוגיות החברתיות-לשוניות. המילה "בעל" המטרידה רבות ורבים זכתה לתשובה מפורטת באתר האקדמיה, מילים כמו "גרוש" ו"גרושה" עדיין מחפשות פתרון נוח יותר לבני ימינו, ובעיית המין הדקדוקי האופפת את דוברי העברית בכל אשר יפנו מעלה שאלות קשות בתקופה שבה יש אנשים המבקשים שלא להגדיר את מגדרם.

במקרים רבים אנחנו משיבים, כפי שהדגמתי, ששינויים בלשון טיבם וטבעם שהם צומחים מלמטה ואין לצפות מן האקדמיה שתקדם מגמה חברתית כזו או אחרת. במקרים אחרים השאלות מועברות לוועדות המתאימות ובמידת הצורך מתקבלות החלטות.

רונית גדיש

ישיבת מליאת האקדמיה ביום ה' בתשרי תשע"ח (25 בספטמבר 2017), נבחרו פרופ' **משה בר-אשר** לנשיא האקדמיה ופרופ' **אהרן ממן** לסגן נשיא האקדמיה.

חברים חדשים באקדמיה

ישיבת מליאת האקדמיה ביום ב' בתמוז תשע"ז (26 ביוני 2017), נבחרו לחברים מלאים באקדמיה פרופ' **יהודית הנשקה**, גב' **מלכה זמלי**, פרופ' **שמחה קוגוט** ופרופ' **אלישע קימרון**.
 לחברים יועצים נבחרו ד"ר **חנוך גמליאל**, הסופרת **עירית לינור** וד"ר **אבי שמידמן**.
ברכות לחברים החדשים!

ברכות שלוחות לעובדי האקדמיה

סמדר כהן, **ירון לישיע**, **יעקב עציון ואריאל שוה**
 לרגל קבלת התואר דוקטור.
ראו ברכה במעשה ידיכם ובעבודתכם המדעית.

לזכרו של ראובן מירקין (תרצ"ד-תשע"ז)

צילום: דורון רובינשטיין

ב' באייר תשע"ז (16 במאי 2017), הלך לעולמו חוקר הלשון והמילונאי פרופ' ראובן מירקין, והוא בן 83. מירקין היה מראשוני החוקרים במפעל המילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית, ועבד בו ארבעים שנה. בשנת תשכ"ט (1969) מונה לראש מדור הספרות החדשה ועמד בראשו עד פרישתו לגמלאות בשנת תש"ס (1999). מחקריו של מירקין עסקו במילונאות, בחידושי מילים ובלשונם של סופרים עבריים – ובראשם מנדלי מוכר ספרים ושיי עגנון. ביום העברית האחרון, כ"א בטבת תשע"ז (19 בינואר 2017), הרצה מירקין במסגרת היום הפתוח שהתקיים בבית האקדמיה על השאלה "מה מספר המילים בעברית". לאורך שנות עבודתו באקדמיה פרסם מירקין רשימות רבות בכתב העת "לשונונו לעם", ובין השאר ייסד את המדור "להשלמת הנמצא במילונים". במדור זה הובאו מילים וצירופים רבים שלא נזכרו במילונים, בלויית הסבר קצר ואזכור מקורותיהם. לזכרו אנו מביאים כאן (בשינויים קלים) רשימה קצרה שפרסם ב"לשונונו לעם" בשנת תשמ"ח, עמ' 205-210. הכתיב והפיסוק ברשימה נשמרו בדרך כלל כפי שפורסמו במקור.

הָיִי – בבואה של מילה רוסיית

ראובן מירקין

רשימה זו באה להשיב על השאלות: (א) מה מקור המלה הָיִי? (ב) מי חידש אותה? (ג) אימתי נתחדשה? (ד) אימתי נכנסה אל תוך המילונים? (ה) מה ניקודה? (ו) מה הוראתה?

המילה הָיִי מובאת ב"מילון חידושי ביאליק" של יצחק אבינרי (תרצ"ה), והיא מתועדת שם בשלוש עדויות מתוך מאמרי ביאליק: "הָיִי, תאור חיים" (מנדלי ושלשת הכרכים, עמ' תא); "שאר עניני הָיִי" (ומנדלי זקן, עמ' תיב); "מחיי העם, הוי" (לזכרו של ש. בן-ציון, עמ' תלא). אבינרי שואב את מובאותיו מתוך מהדורת "כתבי חג. ביאליק בכרך אחד ובשני ספרים", שראתה אור בתל אביב בשנת תרצ"ג, דהיינו מהדורת יובל השישים למשורה, היא המהדורה המקובצת האחרונה של כתביו, שיצאה בחייו ובהשגחתו. ראוי אפוא לבדוק כל אחת מן המובאות הללו בנוסח הראשון שלה שבדפוס.

העדות הראשונה. מאמרו של ביאליק "מנדלי ושלשת הכרכים" נדפס לראשונה ב"השלח" כרך כו (שבט-תמוז תרע"ב, ינואר-יוני 1912). שם בעמ' 184 כתוב: "ושוב קוראים אתם את 'בימים ההם' ואומרים: *быт*, תאור חיים – לא, אין זה *быт* בלבד".¹

באותה שנה עצמה שב ביאליק והדפיס את מאמרו בראש הכרך השלישי של "כל כתבי מנדלי מוכר ספרים". אף כאן הנוסח זהה לנוסח של "השלח", דהיינו מלת הָיִי איננה ובמקומה המלה הרוסית *быт*. רק במהדורת היובל משנת תרצ"ג המלה המחודשת הָיִי מחליפה את המלה הרוסית: "ושוב קוראים אתם את 'בימים ההם' ואומרים: הָיִי, תאור חיים – לא, אין זה הוי בלבד" (מלת הָיִי הראשונה מנוקדת).

העדות השנייה. מאמרו של ביאליק "ומנדלי זקן" נדפס לראשונה בשם "אחרי היובל" בקובץ "מנדלי מוכר ספרים – קובץ מאמרים על תולדותיו וערכו האישי והספרותי", שיצא באודסה בשנת תרע"ט. שם בעמ' 209 כתוב: "אומר הוא לכתוב סדרה שלמה של ציורים קטנים על חיי הבית בישראל. מתחלה – ציורי חגים ומועדים ואחרי כן שאר עניני הָיִי" (בסוף המאמר רשום התאריך: א' חנוכה התרע"ח. תיבת הָיִי מנוקדת).

העדות השלישית. המאמר "ש. בן ציון" נדפס לראשונה בשבועון "מאזנים" שנה ד תרצ"ב גל' 6, עמ' 3, וזה לשונו: "אין אפילו שיר-עם אחד מקורי יהודי, ואתם יודעים עד כמה יש חשיבות לחומר מחיי-העם, מההווי, או לחלק העממי המושקע בספרות" (תיבת מההוי איננה מנוקדת).

עד כאן חומר העדויות בעקבות מה שהובא ב"מילון חידושי ביאליק". מבדיקת הנוסח הראשון שבדפוס של כל אחת מן העדויות הללו עולה שבשנת תרע"ב (1912) עדיין לא השתמש ביאליק במלה המחודשת הָיִי, אלא במילה הרוסית *быт*, שהיא גזרה משורשו של הפועל 'להיות'

1. במאמר ב"לשונונו לעם" נדפס *byt*, והוער כי בשל קשיים טכניים נכתבה המילה הרוסית בתעתיק הלטיני.

ברוסית (הוא יסוד הודו-אירופי קדום. השווה הפועל *be* באנגלית). העדות הראשונה מעטו של ביאליק זמנה אפוא תרע"ח (1917). ואולם בידינו עדות קודמת (ובכלל: לא כל מה שהובא ב"מילון חידושי ביאליק" הוא העדות הקדומה ביותר): "מאות אלפי חיים של יהודים עדיין מתחילים ונגמרים בעיירה הקטנה, והללו מצטרפים בהכרח לנוסחה מיוחדת, ולכשתמצו לומר – אף מן הָיִי שלנו, הריחני והמסוגנן, עדיין נשתמרה מדה נכונה בעיירה הקטנה" (א' דרויאנוב, על הפרק: העירה שלנו. נדפס בשבועון "העולם" שנה ח גל' 19-20 מיום ד' בסיון תרע"ד, 16.5.1914 עמ' 4). ובהערה למלת הָיִי דרויאנוב מוסיף: "הָיִי – *быт*. מלה מחודשה זו מביאליק שמעתייה".

בשנת תרע"ט ברנר משתמש במלה החדשה באחד ממאמריו:

"לפי עשה עמדו עזובה, מדמנה ושכולה של סמולנסקין, פלוגות וסוכות של ברודס, כסלון וקבציאל של מנדלי, דבשתא של ש. בן ציון וטולנא של ברדיצ'בסקי על עמדן, עם כל תר"ג פרטי הָיִי ה'הוי' התלויים בה" (בבואתם של עולי ציון בספרותנו. נדפס ב'הפועל הצעיר' שנה יב גל' 1 מיום י"ח בכסליו תרע"ט, 22.11.1918, עמ' 10 טור ב).

עדות מוקדמת נוספת משנת תר"פ:

"ציורים מלוליים ותאורי הָיִי עד אין קץ מספר באים בספור והם מלאכת מחשבת ומעשה אמן" (ד"א פרידמן, *מְעַבְר לְיָמִים*. נדפס ב"התקופה" ספר ו, טבת-אדר תר"ף, עמ' 503. זו סקירה על הנוסח הראשון של "הכנסת כלה" לשי' עגנון).

כל העדויות הראשונות של מלת הָיִי – דרויאנוב (תרע"ד), ביאליק (תרע"ח), ברנר (תרע"ט), פרידמן (תר"פ) – בכולן הָיִי מנוקדת קמץ. וכך מנוקדת מלה זו ב"מילון חידושי ביאליק" משנת תרצ"ה. יהודה גרזובסקי (גור) לא הספיק להביא את המלה החדשה בכרך הראשון של "מילון השפה העברית" שלו, שראה אור בשנת תרצ"ה (1934), אבל הביא אותה ב"מילואים ותיקונים" שבסוף הכרך השלישי של מילונו, שיצא בשנת תרצ"ז (1936). גם כאן הניקוד הָיִי. אף במהדורתו המורחבת של מילון גור ("מילון עברי") משנת תש"ו מלה זו מנוקדת קמץ. כיוצא באלה "מילון חדש" של אברהם אבן שושן (כרך ראשון א-ז, תש"ח, 1947) ומילונו של מאיר מדן "מאלף עד תו" (תשי"ד): מלת הָיִי מנוקדת בהם בקמץ.

והנה אחת המהדורות של "מילון חדש" – אחרי שנת תשי"ב ולפני שנת תשט"ז – שינה בה אבן שושן את דעתו וניקד הָיִי בפתח: כך בכל המהדורות של "מילון חדש" למן תשט"ז ואילך וכך במילונו המורחב "המילון החדש" (כרך א תשכ"ו). כיוצא בזה "אוצר הלשון העברית" של יעקב כנעני (כרך ג תשכ"ב, 1961) ומהדורתו המתוקנת של המילון "מאלף עד תו" למאיר מדן (תשל"ג) – בכלם מלת הָיִי מנוקדת פתח.

רשאי מחבר מילון לנקד את מלת הערך, את 'דיבור המתחיל', כהבנתו בלשון ובדקדוק, ואולם כאשר הוא מביא עדויות מן הספרות, משנה בהן את הניקוד שבמקור ומתאימו לניקוד מלת הערך – יש חשש שהמעייין יטעה לחשוב שאכן כך הוא הניקוד במקור עצמו.

כַּפְרוֹר

כפרזור

■ (באנגלית: exurb)

אזור כפרי או מקום יישוב כפרי הנמצא מחוץ לעיר ומעבר לפרווריה. יש שהיישוב הכפרי הוקם סמוך לעיר, ויש שהיישוב הכפרי הוקם במרחק ממנה, אבל בשל התרחבותה והתפשטותה הצטמצם המרחק ביניהם, והכפר הפך לכפרזור.

המילה כַּפְרוֹר נוצרה כהלחם של כָּפַר ושל פְּרוֹר.

רֵב-כְּרֵךְ

■ (באנגלית: megalopolis) מגלופוליס

צְבִיר ערים - מרכז עירוני גדול - שנוצר בעקבות התרחבותן של ערים סמוכות והתפשטותן עד כדי הצטרפותן זו לזו לישות עירונית אחת, שאוכלוסייתה מונה, על פי רוב, מיליוני תושבים.

לדוגמה: גוש דן הוא רב-כרך.

מְרַחֵב שִׁירוֹת

מרחב שירות

■ (באנגלית: catchment area)

המרחב הגאוגרפי שעיר מרכזית נותנת לתושביו את שירותיה (כגון שירותי חינוך, בריאות, שירותים פיננסיים ושירותים ממשלתיים). במרחב השירות כלולים יישובים שבהם עצמם אין שירותים כאלה.

רוֹעִיּוֹת

■ (באנגלית: pastoralism) פסטורליזם

אורח החיים המתאפיין בגידול בעלי חיים אוכלי עשב ומעלי גרה (צאן, בקר) המשמשים האמצעי העיקרי לסיפוק הצרכים הבסיסיים, כגון מזון, ביגוד ומחסה.

חברה המנהלת אורח חיים כזה היא ניגודה של חברה תעשייתית.

מְנַדֵּד

■ (באנגלית: transhumance)

התארגנות חברתית המתאפיינת במעבר ממקום למקום לפי תנאי מזג האוויר, כמות המשקעים והצמחייה. התארגנות זו מאפיינת חברות שהרועיות היא אורח חייהן.

המילה מְנַדֵּד שקולה במשקל שמות דוגמת מְעַקֵּב, מְאַרְב, מְשַׁמֵּר, המציינים שמות פעולה.

נְשִׁיגוּת

■ (באנגלית: affordability)

היותם של מוצרים ושירותים מסוימים בני השגה לרוב האוכלוסייה החיה במקום מסוים. היחס בין מחיריהם ובין ההכנסה הממוצעת של האזרחים – הקובע אם יוכלו להרשות לעצמם לרכוש את המוצרים והשירותים אם לא – הוא מידת הנשיגות שלהם.

למשל מידת היכולת של כלל האזרחים במדינה לממן בכוחות עצמם קנייה או שכירה של יחידת דיור היא נְשִׁיגוּת דִּיּוּר.

המילה נְשִׁיגוּת גזורה מן השורש נש"ג, הוא שורשו של הפועל הַשִּׁיג ושל שם הפעולה הַשְּׁגָה. בעבר היו שהשתמשו למושג זה במילה "נְשִׁיגוּת".

הֶלִיכּוּת

■ (באנגלית: walkability)

תכונה של מקום וכדומה המציינת באיזו מידה יכולים בני אדם ללכת בו. לתכונה זו חשיבות מנקודת הראות של בריאות התושבים ושל התחבורה. ההליכות עשויה להיות תלויה באופי התוואי, באורכו או בזמן הנדרש כדי להגיע בו מנקודה אחת לאחרת.

עִיר הֶלִיכָה (walkable city) – עיר נוחה להליכה; שְׁבִיל הֶלִיכָה – שביל נוח להליכה.

המילים הליכות ונשיגות גזורות משמות התואר הֶלִיךְ, נְשִׁיג השקולים במשקל פְּעִיל. משקל זה נפוץ מאוד בשימוש כיום לשמות תואר המציינים אפשרות, כגון קָרִיאָה, שְׁבִירָה, נְגִישָׁה, שכנגדם שמות תואר באנגלית בעלי הסיומת -able.

נְחוּת

■ (באנגלית: filtering down, filtering)

תהליך שבו אוכלוסייה במיצב חברתי כלכלי בינוני ונמוך נכנסת לשכונה מבוססת, מורידה את רמת השכונה וגורמת לירידת ערך הנכסים בה ולדחיקת האוכלוסייה המקורית. תהליך זה כונה בעבר "הסתננות מורידה".

המונח המתאר את התהליך המנוגד לנְחוּת הוא עֲלוּת (בלי ניקוד: עילות; ג'נטריפיקציה).

תְּחוּמָה

■ טריטוריה (באנגלית: territory)

יחידה של מרחב רציף המשמשת קבוצה חברתית, אדם בודד או מוסד, שהם גם המארגנים ומנהלים אותה. מן המילה תְּחוּמָה נגזרות גם המילים האלה:

תְּחוּמָתִי – טריטוריאלי (territorial);

תְּחוּמָתִיּוּת – טריטוריאליות (territoriality);

תְּחֻמָּה – טריטוריאליזציה (territorialization).

בעלונים אלו – מונחים מתוך המילון למונחי גאוגרפיה אנושית, שאושר בישיבת מליאת האקדמיה שהתקיימה בטבת תשע"ז (ינואר 2017). תודתנו לוועדה למונחי גאוגרפיה אנושית ולפרופ' אבינועם מאיר שעמד בראשה.

תרומת המשושה לפתרון חידה בירושלמי

אלכסיי אליהו יודיצקי

לאחרונה חלו שתי התקדמויות במחקר המשושה: באקדמיה ללשון העברית יצא לאור הספר המתאר את דקדוק העברית של תעתיקי המשושה (ראו מימין), ובאוניברסיטת סנט מרי שבסן-אנטוניו (ארה"ב) נוסד מיזם שבמסגרתו יצולם מחדש הפלימפסטט של מרקאטי בסיוע טכנולוגיות צילום מתקדמות,⁴ ויש לקוות שהדבר יביא לפיענוח מדויק יותר ושלם יותר של הכתוב בו.

לסיום יש להעיר שבשונה מציטוטי המשושה בכתבי אבות הכנסייה, בפלימפסטט של מרקאטי לא חל שיבוש של השם המפורש, והשם כתוב בו כדבעי באותיות כתב עברי מרובע.

4. כתובת המיזם במרשתת: <http://palimpsest.stmarytx.edu>.

נאמר בתלמוד הירושלמי (נדרים יא, א; מב, ע"ג): "אמר ליה מה אשתבעת? אמר ליה איפופי ישראל לא עללה לביתי". מן ההקשר אנו למדים שפלוני בא אל ר' יוסי להתיר את נדרו. שאל ר' יוסי את אותו פלוני "כיצד נשבעת?", וזה ענה: "איפופי ישראל! לא תיכנס [אשתין] לביתי". המילים "איפופי ישראל" לשון שבועה הן. ומהו אותו איפופי? נחלקו חכמים בדבר. מוסכם כי הכוונה לשם אלוהות, אך לא הסכימו מה טיבה. נראה שהפתרון הנכון כבר ניתן במוסף הערוך

מאת ר' בנימין מוספיא. כך נכתב שם בערך 'פופי': "... והיו אומרים היונים כי זה שם אלוקי העברים, וטעם טעותם הוא כי איש יוני בראותו כתוב שם המיוחד קרא אותו פופי בחשבו כי היו האותיות יוניות כי צורת אות ה"א אשורית דומה לפ"א יוניות וכתבתם מצד שמאל לצד ימין".¹

ובעת החדשה ציינו כי טעות זו מצויה בחיבור הנקרא "המשושה" (Hexapla), שבו תעתיק של הנוסח העברי של המקרא באותיות יווניות וארבעה תרגומים של המקרא, והם מסודרים בטורים מילה מול מילה. המחבר, אוריגנס, הותיר את השם המפורש על כנו ולא תיעתק אותו באותיות יווניות ואף לא תרגמו. לפיכך נכתב בו באותיות עבריות י-ה-ו-ה לצד התעתיקים היווניים. הקוראים והמעתיקים של המשושה טעו וסברו שהאות ה"א היא האות היוונית פִּי שצורתה Π, ואילו הווי"ו והיו"ד הן האות היוונית יוֹטָה שצורתה Ι, ולכן ישנם ציטוטים של המשושה שבהם במקום השם המפורש נכתב ΙΙΙΙΙ, היינו 'פִּיפִּי'. דוברי לשונות לעז חשבו שכך שמו של אלוהי ישראל, ונשבעו בו.² וכבר הוער שפתרון זה זכה לאישור מן הסוגיה בתלמוד הבבלי (נדרים עב"ב), שבה הנוסח המקביל הוא: "אמר לה: במאי נדרת? באלוהי ישראל".³

אם כן הפתרון לחידה בתלמוד הירושלמי עולה מן החיבור הנוצרי "המשושה". "המשושה" חובר כאמור בידי אוריגנס בתחילת המאה השלישית לספירה בקיסריה. נראה שהחיבור היה גדול ממדים, ולפי ההשערה הוא הכיל את המקרא כולו או חלקים גדולים ממנו, ובכל שורה נכתבה מילה אחת בלבד, לצד תעתיקה ותרגומיה. לפיכך יש להניח שמעולם לא הועתק החיבור בשלמותו. אב הכנסייה היירונימוס שחי במאות הרביעית והחמישית לסה"נ העיד כי עיין במשושה בספרייה שבקיסריה. לאחר מכן אבדו עקבות החיבור, ואפשר שנשרף או הושחת בעת הכיבוש המוסלמי במאה השביעית.

עד סוף המאה התשע-עשרה אספו החוקרים ציטוטים רבים של המשושה מתוך חיבורים של אבות הכנסייה. ב-1894 גילה אב הכנסייה ג'ובני מרקאטי בספרייה אמברוזיאנה שבמילנו פלימפסטט (כתב יד מחוק) של המשושה המכיל כעשרה פרקים מספר תהלים. מן הפלימפסטט אנו למדים על מבנה החיבור. כן נשתמרו בו תעתיקי העברית המקראית באותיות יווניות שהיו נדירים מאוד בציטוטי אבות הכנסייה.

כתב יד קאופמן למשנה רואה אור

בפעם הראשונה מתפרסם בדפוס נוסח המשנה כפי שהוא מועתק בכתב יד קאופמן (A50), הידוע ומוחזק בכתב היד הטוב ביותר של המשנה. כתב היד הועתק באיטליה, כנראה במאה האחת-עשרה, והתווסף לו ניקוד בזמן קדום. במהדורה החדשה מובא נוסח המשנה של סופר כתב היד בציון כל הגהותיו, עם העתקה מדוקדקת של הניקוד. סדר המסכתות הוא כפי שדרן בכתב היד. חלוקת ההלכות היא על פי כתב היד, אך לתועלת המעיינים הותאמה חלוקת ההלכות גם לזו המקובלת בדפוסים. הכרך הראשון כולל את מסכתות שני הסדרים הראשונים של המשנה, ובעתיד אמורים לראות אור הסדרים האחרים. בהתקנת נוסח התיבות נעשתה עריכה מזערית – פסוקים סומנו במרכאות, הוכנס פיסוק חלקי, סומנו אותיות מסופקות ותיבות תמוהות וצוינו מחיקות ותוספות. בהתקנת הניקוד סומנו האותיות שהניקוד בהן מסופק, וכן נוספו הערות שוליים לביאור ענייני התקנה. לכרך הוקדם מבוא קצר מאת פרופ' משה בר-אשר, העוסק במאפיינים של כתב היד ושל מסורות הלשון המשתקפות בו.

פרופ' בר-אשר אמר לאחר הפרסום: "לאחר למעלה מחמישים שנות עבודה ומחקר על כתב יד חשוב זה אנחנו מוציאים תחת ידינו מהדורה מודפסת, ובעתיד גם מהדורה דיגיטלית של כתב היד המנוקד החשוב ביותר של המשנה. בכך אנו מעניקים לחוקרים לתלמידים ולציבור המתעניינים את האפשרות ללמוד ולהעמיק בחקר הלשון בכלל ובחקר לשון חז"ל בפרט".

המשך מעמוד 1

מושב האקדמיה בקונגרס

ובדברים על הכרך הראשון של המשנה לפי כתב יד קאופמן שהוציאה האקדמיה ערב הקונגרס. את ההרצאות במושב נשאו שלושה חוקרים ממפעל המילון ההיסטורי – ד"ר אמיר געש, ד"ר דורון יעקב ורות שטרן-גלצר – ואיש המזכירות המדעית של האקדמיה ד"ר ברק דן.

ד"ר אמיר געש עסק בחיבור הדקדוקי הקראי "מאור עין", ועמד על אופיו הלקטני, על ניסיונות החידוש שבו ועל משוגותיו. ד"ר דורון יעקב הציג שאלות עקרוניות המתעוררות במחקר פירוש רש"י לתלמוד, ורות שטרן-גלצר ייחדה את דבריה לצורות ייחודיות בלשונות הגאונים שאינן מזדמנות אלא בכתבי יד של חיבוריהם ובאיגרותיהם האישיות ששרדו בגניזה. ד"ר ברק דן דיבר על סוגיות בנטיית הפועל שצפו ועלו במהלך הכנת היישומון החדש של האקדמיה, שאמור להציג את כל נטיות הפעלים המשמשים בעברית בת ימינו. פרופ' חיים כהן, עורך המילון ההיסטורי, היה יושב ראש המושב.

עוד הרצו בקונגרס במושבים אחרים עובדי האקדמיה ד"ר אריה אולמן, חנן אריאל, ד"ר קרן דובנוב, ד"ר אפרים בצלאל הלבני, ד"ר אלכסיי (אליהו) יודיצקי, ד"ר סמדר כהן וד"ר ירון לישיע.

1. ראו ח' קאהוט, ערוך השלם, וינה תרל"ח-תרנ"ב, כרך ו, עמ' 390.

2. ראו ש' ליברמן, יוונית ויוונית בארץ-ישראל, ירושלים תשכ"ג, עמ' 92; D. Sperber, *Magic and Folklore in Rabbinic Literature*, Ramat Gan 1994, pp. 85-86. לדיון ולפתרונות אחרים ראו גם מילון בן-יהודה, כרך א, עמ' 194-195; מ' סגל, "לתולדות מסירת המקרא", בתוך מנחה לדוד: קובץ מאמרים בחכמת ישראל, ירושלים תרצ"ה, עמ' י.

3. ראו ש' ליברמן, שם.

על "שמץ", "שמץ פסול" ומה שביניהם

אריאל שוה

מכל **שמץ**, תמימה נכונה, מכל פסול בינה" (שורות 25–28, על פי אתר "מאגרים"). וכדאי להזכיר גם את הפיוט הידוע והיפה ליום הכיפורים "אשר אימתך" המיוחס לינאי: "ואביתה תהלה מיכתומי **שמץ**, מיכמוסי דופי" (מ' זולאי, פיוטי ינאי, ברלין תחר"ץ, עמ' שלב).

וכשם שאימץ רש"י ללשונו את **שְׁמֵץ** במשמעות 'מעט', כך נמצאהו כתב לפעמים **שְׁמֵץ** ומכוון ל'גנות'. למשל, בדיבור הקודם לדיבור שצוטט למעלה מספר שמות שילב רש"י את המילה "שמץ" בזיקה ברורה אל **שְׁמֵץ** מן הפסוק המתפרש: "**פרוע** – מגולה; נתגלה **שמצו** וקלונו". אבל גם בניסוחים בלתי תלויים מצויה בלשונו "שמץ" במשמעות 'גנות': "לא שום **שמץ** ותפלות נתן על הקדוש ברוך הוא" (איוב א, כב); "מאום – הוא מום, דבר **שמץ**" (שם לא, ז); וכזה הוא השימוש בפירושו לפסוק "וַיֹּאמְרוּ אֲלֵיהֶם לֹא נוּכַל לַעֲשׂוֹת הַדָּבָר הַזֶּה לְתַת אֶת אַחֲתָנוּ לְאִישׁ אֲשֶׁר לוֹ עֶרְלָה כִּי חֻרְפָּה הוּא לָנוּ" (בראשית לד, יד), הנזכר במעשה דינה:

חרפה היא לנו – **שמץ** אצלינו. הבא לחרף את חברו אומר לו "ערל אתה" או "בן ערל אתה". חרפה בכל מקום גידוף. בלע' דישרב'ירש.

זה נוסח הפירוש הנמסר בכתב יד לייפציג 1, שעל פיו הותקן הפירוש לתורה במילון ההיסטורי, וכיוצא בזה (בשינויים קלים וחסרי משמעות לעניינינו) נמצא בכל המסירות הקדומות של הפירוש. אולם בדפוסים המצויים מופיע הפירוש כאן בתוספת מילה שאינה אלא לגרעיות: "**שמץ**

פסול הוא אצלנו". "שמץ פסול" הוא כאמור ביטוי תלמודי שפירושו 'מקצת פסול', וליתר דיוק – חשד, שם רע או מראית עין של פסול; רינון הבריות אחר מי שנחשד בדבר עבירה או קלקול אך אשמתו לא הוכחה ונגמו לא נתברר³ ואף על פי שהביטוי לקוח מתחום דיני היוחסין והמשפחה, תחום העומד גם במוקד טענתם של בני יעקב – אין הוא עולה יפה בהקשר שמתבקש בו פסול של ממש.

מסתבר שהמילה "פסול" נוספה בידי מדפיסים שהחמיצו את הכוונה המקורית של רש"י והשיגרו כאן את הצירוף התלמודי הידוע, וכך הונח בפי בני יעקב משפט מוזר ותמוה. את הנוסח המשובש הזה הותיר גם אברהם ברלינר בגופי מהדורותיו – אף שאין למילה "פסול" שמץ אחיזה במסירות הקדומות שעמדו לנגד עיניו – ומהן התגלגל למהדורות נוספות בנות זמננו. ראויות לציון, כנגדן, מהדורת מקראות גדולות "הכתר" שבעריכת מנחם כהן ומהדורת החומש החדש בהוצאת קורן, שהשכילו לנפות את השיבוש ולהציג ללומדים את שימוש הלשון המקורי.

3. לפי הגדרה זו המילה **שְׁמֵץ** אינה מכוונת להמעיט מחומרת הפסול אלא מודאותו; כאשר נמצא בפלוני שמץ פסול פירושו של דבר שהתגלה מידע מטריד בעניינו המעלה חשש לכשרותו, אך אין בו כדי לקבוע פסול מובהק שיש לו השלכות משפטיות. כך משתמע בבירור מפירוש רש"י עצמו לביטוי תלמודי אחר, "לקרוא ערער": "קראו עליה שני עדים שמץ של פסול. ולא שמעידים עדות גמורה, אלא יציאת קול" (קידושין עו ע"ב; וראו גם פירושו לסנהדרין כג ע"ב, ד"ה "ערער"). הצירוף "שמץ פסול" ככינוי להפצת שמועה חסרת ביסוס עובדתי ותוקף משפטי מצוי גם במקום אחר בפירושו: "ויש אומרים רב פפא בעא מנייהו איתתא ולא יחבי ליה לכך היה מוציא עליהם שמץ פסול" (קידושין עב ע"א). "שמץ" לבה מזדמנת גם בארמית של התלמוד הבבלי (עבודה זרה לא ע"ב) – בצורה "שימצא" – ואף שם מפרש רש"י: "חשד יין נסך". אפשר כמובן להציע הסברים אחרים לביטוי "שמץ פסול" בהקשריו התלמודיים, אבל תורף הטיעון המוצג למעלה בעניין נוסח פירוש רש"י לבראשית לד, יד בעינו עומד.

המילה **שְׁמֵץ** מתועדת במקרא פעמיים: "וְאֵלֵי דָבָר יִנָּבֵב וַתִּקַּח אֲזַנִּי שְׁמֵץ מִנְהוּ" (איוב ד, יב); "הֵן אֵלֶּה קְצוֹת דְּרָכָו וַיִּמָּץ דְּבָר נְשָׁמַע בּוֹ" (שם כו, יד). במחקר החדש¹ התלבטו מאוד בגיזרונה של המילה, במשמעה המדויק ובזיקה שלה אל **שְׁמֵצָה** – מילה שתומה אף היא, המזדמנת במקרא פעם אחת בלבד: "וַיִּרְא מִשָּׂה אֶת הָעָם כִּי פָרַע הוּא כִּי פָרַע הוּא אֶהְרֹן לְשִׁמְצָה בְּקִמְיָהֶם" (שמות לב, כה).

בשני מופיעה נקשרת המילה **שְׁמֵץ** לשם העצם **דָּבָר** (שפירושו גם 'דיבור') ומוצגת כמושא לשמיעת האוזן. משום כך, ומחמת שיקולים נוספים, נטו רבים לפרש אותה במשמעות 'לחשיה'. על פי פירוש זה אף הוצע לקשור בין **שְׁמֵץ** ל**שְׁמֵצָה** ולהבין את **שְׁמֵצָה**, הבאה בהקשר שלילי מובהק, כ'לחישת בוז'.

אבל אחרים פירשו את ההיקריות באיוב במשמעות 'מעט', וזו אכן המשמעות המסתברת משימושיה של המילה במשלי בן סירא, כגון בפסוק "אל תשמח אל **שמץ** תענוג" (יח, לב). המילה מוכרת גם מלשון התלמוד הבבלי, ואף שם נראה שהוראתה היסודית של המילה היא 'מעט, מקצת'; היא מזדמנת בו בעיקר בצירוף "שמץ פסול", למשל בסיפור המפורסם על אותו אדם "שהיה קורא למעלה מרבי אליעזר 'הודע את ירושלם את תועבותיה'² אמר לו: עד שאתה בודק בתועבות ירושלם, צא ובודק בתועבות אמך. בדקו אחריו ומצאו בו **שמץ פסול**" (מגילה ע"ב).

וישלה		רש"י
וידברו	מהר • כתובה: בחרמה בחכמה : אצרי טמא • הכתוב אומר סלא היצה דמיה	
ז אצרי	סריטמא אח דיה אחותם : חרפה היא • שמץ פסול הוא אצלנו הבא לחרף	
זכבר	חברו אומר לו ערל אחת אובן ערל חרפה בכל מקום גרון : נאות • תצדפה להם	
ברהם	לסון ויאוצו : להמול • להיות כמול איכו לסון למשל אלא לסון להכפל : וכתו • בין	

קטע ממהדורת מקראות גדולות שנדפסה בוונציה בשנים רפ"ה–רפ"ו (1525–1526), מן המהדורות הראשונות להדפיס את נוסח דברי רש"י לבראשית לד, יד באופן משובש

גם רש"י, גדול מפרשי המקרא, העדיף לפרש את ההיקריות המקראית של **שְׁמֵץ** במשמעות 'מעט'. על "וַתִּקַּח אֲזַנִּי שְׁמֵץ מִנְהוּ" העיר: "**שמץ** – **מקצת** רוח הבנה"; ואת הפסוק "וַיִּמָּץ דְּבָר נְשָׁמַע בּוֹ" פירש: "מה **רמז** דבר אדם יכול להבין מפעלותיו". על פי ההבנה הזאת שילב את המילה גם בלשונו שלו, וכך מצאנוהו כתב בפירושו לתלמוד: "דאין עם עבירה זו שמץ מצוה" (ביצה לו ע"א, ד"ה "ה"ק לא מבעיא כו").

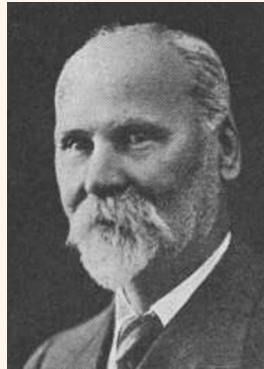
אולם להיקרות השנייה באיוב הציע רש"י פירוש נוסף: "דבר אחר: שמץ – כמו 'לשמצה', **לגנות**". לפי פירוש זה אין **שְׁמֵץ** אלא צורה חלופית של **שְׁמֵצָה**, שפירושה לדעתו 'גנות', 'חיסרון', וכפי שהסביר גם בפירושו לתורה: "**לשמצה בקמיהם** – להיות להם הדבר **לגנות** בפי הקמים עליהם". ההוראה הזאת של **שְׁמֵץ** מוכרת בעברית מלשון הפיוט הקדום. בקדושתא האנונימית "זאת אמונת אומן" לשבת פרשת פרה מנוסחים התנאים לכשרותה של הפרה האדומה באופן הזה: "אדומה מאדומה באומן, נקייה

1. לסקירת הדעות השונות ראו מילון בן-יהודה, כרך טו, עמ' 7276–7278 (בעיקר בהערות); לקסיקון מקראי בעריכת בראון, דרייבר ובריגס, עמ' 1036; לקסיקון מקראי בעריכת קוהלו ובאומגרטנר, עמ' 1580–1581.
2. הכוונה לפרק טז ביחזקאל, שהיה מקובל לקרואו בציבור כחלק ממחזור ההפטרת.

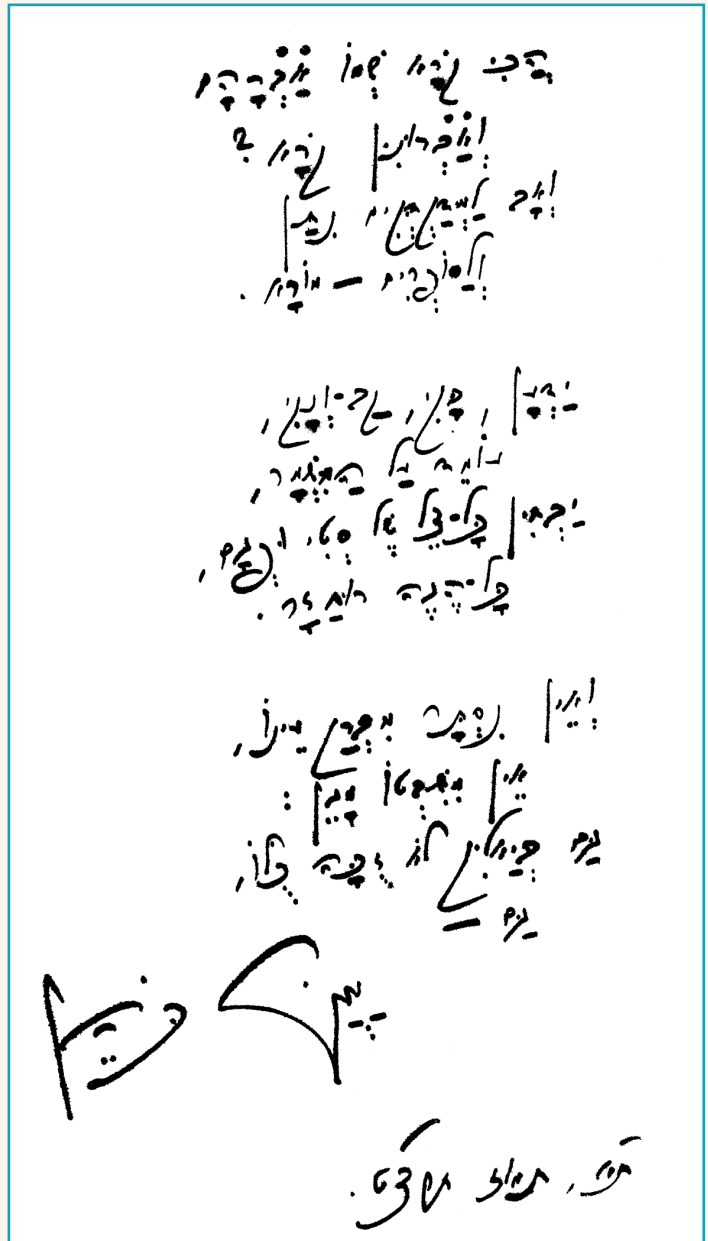
אב למדקדקים ומורא לסופרים

יעקב כהן

אברהם אברונין

הכי קרא שמו אברהם
ואברונין קרא?
ואב למדקדקים נתן
ולסופרים - מורא.

ידעו, בקי, חביבונאי,
עומד על המשמרה,
יבחיך כל-צ'ל של סטי ופגם,
כל-הגה רוח זר.

ואין נסתר מפרק עינו,
אין משבטו מגן;
גם ביאליק לא זכה כלו,
גם - יעקב פהן.

המורה והמדקדק אברהם אברונין - חבר ועד הלשון וחבר כבוד של האקדמיה ללשון העברית - הלך לעולמו לפני כ-60 שנה, באייר תשי"ז. אברונין נודע כידען מומחה בלשון, ובין השאר כתב בעיתון "דבר" מדור בשם "מפנקסו של מגיה", שבו התריע על שיבושי לשון שנתקל בהם. הוא עסק רבות בלשונו של ח"נ ביאליק, ובמרוצת השנים פרסם שלושה ספרים העוסקים בלשונו של המשורר. אברונין העריך מאוד את כתיבתו של ביאליק אך לא נרתע מלהעיר לו על שימושי לשון שלדעתו נפל בהם פגם. לפני כשנתיים נקלטו בארכיון האקדמיה פריטים מעיזבונו של אברונין, ובו מצאנו את ההקדשה המובאת כאן; כתב אותה המשורר והסופר יעקב כהן בשנת תרצ"ט (1939), בראש הספר המכנס את כתביו. תודה שלוחה לד"ר אריה אולמן מארכיון האקדמיה על ההפניה למסמך, ולבני משפחתו של אברהם אברונין - הגר, אמציה ונורית ארנון (אברונין) מקיבוץ משמר העמק - על מסירת הפריטים לאקדמיה.

העורך: יעקב עציון • סדר והפקה: אורית טרברג

האקדמיה ללשון העברית, קריית האוניברסיטה, גבעת רם, ירושלים 9190401 • טלפון: 02-6493555, פקס: 02-5617065
דואר אלקטרוני: ivrit@hebrew-academy.org.il • במרשתת: hebrew-academy.org.il